

Shahzoda AZIMOVA,

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti tadqiqotchisi

DSc, professor B.Qurbonova taqrizi asosida

INGLIZ VA O'ZBEK BADIY ASARLARIDA ANTONIMLAR TARJIMASIDA PRAGMATIK ASPEKT

Аннотация

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek badiiy asarlarida uchraydigan antonimlarni tarjima qilish jarayonidagi pragmatik muammolar tahlil qilinadi. Antonimlar nafaqat lug'aviy qarama-qarshilik, balki madaniy, emotsional va poetik vazifalarni ham bajaradi. Shuningdek, maqolada tarjimonning madaniyatlararo kodlarni to'g'ri aniqlashi, badiiy matn ruhini saqlashi va pragmatik maqsadga muvofiq ekvivalentlar topish muhimligi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: antonimlar, tarjima, pragmatik aspekt, ingliz tili, o'zbek tili, badiiy asar.

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПЕРЕВОДА АНТОНИМОВ В АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности и трудности, возникающие при переводе антонимов, встречающихся в английской и узбекской художественной литературе. Антонимы играют не только лексико-семантическую роль, но и несут культурную, эмоциональную и поэтическую нагрузку. Отмечается важность правильного учета культурных кодов, сохранения художественного замысла автора и подбора эквивалентов, удовлетворяющих прагматическую цель перевода.

Ключевые слова: антонимы, перевод, прагматический аспект, английский язык, узбекский язык, художественная литература.

THE PRAGMATIC ASPECT OF TRANSLATING ANTONYMS IN ENGLISH AND UZBEK LITERARY WORKS

Annotation

This article examines the unique challenges involved in translating antonyms found in English and Uzbek literary texts. Antonyms carry not only a lexical-semantic function but also convey cultural, emotional, and poetic nuances. The discussion highlights the importance of accurately interpreting cultural codes, preserving the author's artistic intent, and selecting translation equivalents that meet the pragmatic goals of the source material.

Keywords: antonyms, translation, pragmatic aspect, English language, Uzbek language, literary work.

Ingliz va o'zbek badiiy matnlarda antonimlar tarjimasi mazmunan ham, shaklan ham e'tiborlidir, chunki ular nafaqat ma'nolarni zidlashtiruvchi lug'aviy birliklar, balki ko'p hollarda muayyan madaniy, emotsional va estetik connotatsiyalarni ham o'zida mujassam etadi. Har qanday qarama-qarshi ma'no, ayniqsa badiiy asarda, o'ziga xos poetik ta'sir kuchiga ega bo'lishi bilan birga, keng madaniy kontekstda qo'llanilishi mumkin. Shu sababli ingliz tilidan o'zbek tiliga (yoki aksincha) ijodiy matnlarni tarjima qilish jarayonida antonimlar bilan ishlash pragmatik nuqtayi nazardan alohida e'tibor talab qiladi. Ushbu jarayonda tarjimon nafaqat lug'aviy ekvivalentlar topishi, balki ular ortidagi ma'no ko'lamini, madaniy-ma'naviy qaydlarni, shuningdek, matndagi stilistik rang-baranglikni to'g'ri aks ettirishi lozim.

Birinchi masala, albatta, antonimlarning lingvistik xususiyatlariga taalluqli. Ingliz tilida good/evil, hot/cold, love/hate kabi ko'plab an'anaviy antonim juftlari mavjud bo'lib, ularning har biri o'ziga xos semantik maydonga ega. O'zbek tilida "yaxshi/yomon", "issiq/sovuq", "sevgi/nafrat" kabi juftliklar shakl jihatidan muqobil bo'lsa-da, ma'naviy-falsafiy yoki madaniy tasavvurlar nuqtayi nazaridan turlicha ohangga ega bo'lishi mumkin. Misol uchun, ingliz tilida "love" va "hate" antonimlari ko'proq sezilarli emotsional amplitudani bildiradi. O'zbek tilida "sevgi" va "nafrat" tuyg'ulari ham xuddi shunday kuchli ifoda kasb etsada, milliy madaniyat, adabiy an'ana va mavzu doirasida ba'zan boshqacha uslubda namoyon bo'lishi ehtimoli mavjud. Tarjimon bunday holatlarda faqat lug'aviy ekvivalentni izlash bilan cheklanmasdan, so'zlarning matndagi ma'no ohorini,

voqealar kontekstini va muallifning xabar beruvchi ohangini e'tiborga olishi zarur.

Tarjimaning pragmatik jihati, ayniqsa, antonimlar badiiy matnda qanday maqsadlarda ishlatilayotgani bilan bog'liq. Masalan, ingliz adabiyotida darkness/light turkumiga mansub antonimlar ko'pincha nafaqat qorong'ilik va yorug'lik o'rtasidagi oddiy tabiiy ziddiyatni, balki butunlay murakkab ma'naviy yoki metafizik qarama-qarshilikni ifodalashi mumkin. O'zbek adabiyotida ham yorug'lik/qorong'ilik timsollarining ramziy ma'nosi boy. Yorug'lik aksar hollarda hayot, ezgulik yoki ma'rifat ifodasi tarzida talqin qilinsa, qorong'ilik ba'zan ma'yuslik, ruhiy siqilish yoki ijtimoiy nohaqlikni bildirishi mumkin. Tarjimon shu tugal ramziy maydonni saqlab qolish uchun, ayrim hollarda, bevosita so'zma-so'z tarjima o'rniga qo'shimcha izoh yoki badiiy shakl topishi, zarur bo'lsa, matnning tuzilishi bilan bog'liq moslashuvga borishi lozim.

Badiiy asar muallifi antonimlardan foydalanishda turli stilistik maqsadlarni ko'zlashi mumkin: qahramonlar fe'l-atvorini ta'kidlash, voqea rivojiga dinamik ziddiyat kiritish, humoristik yoki dramatik effektini kuchaytirish. Inglizcha matnlarda ba'zan hyperbole (bo'rttirish) va litotes (susaytirish) bilan bog'liq antonimlar uchray turadi. Masalan, "huge" va "tiny" so'zlarini antagonistik juftlik sifatida qo'llash orqali muallif qandaydir hissiy to'liqinni ta'kidlashi mumkin. O'zbek tarjimasida ham "ulkan" va "mitti" so'zlari mos ravishda mazkur ma'noni ifodalaydi, ammo matn kontekstiga qarab ba'zan "judayam ulkan" yoki "nihoyatda kichik" kabi o'rnatilmalarni, hatto o'ziga xos iboralarni qo'llash muvofiqligi namoyon bo'lishi mumkin. Bu yerda qo'shimcha

so'z yoki ibora qo'llab, muallifning ekspressiv uslubiga monelik qilmasdan, shu bilan birga, originaldagi psixologik urg'uni ham asrab qolishga e'tibor berish zarur bo'ladi.

Yana bir muhim masala – madaniy konnotatsiya. Ingliz tili, xususan, G'arb adabiy an'anasi ba'zan xristian madaniyati, yunon-rim mifologiyasi yoki boshqa G'arbiy meros bilan uzviy bog'liq. "Good" va "evil" ziddiyati ko'pincha Bibliyadan meros bo'lib qolgan iliq-issiq ma'nolarni ham o'z ichiga oladi. O'zbek adabiy an'anasi esa ko'proq Sharq mumtoz adabiyoti, sufiylik ta'siri va xalq og'zaki ijodi bilan chegaralangan. Shunday ekan, "yaxshi/yomon" shakl jihatidan "good/evil"ga mos kelsa-da, bu juftlik o'z tarixi, mifologik va diniy tasavvurlari bilan yana boshqa boy ma'nolar maydoniga ega. Tarjimonning vazifasi shu tarixiy-madaniy ma'lumotni to'g'ri "kodlash" bo'lib, o'quvchiga badiiy asar muhitini his qilish imkonini beradi. Ba'zida, agar o'zbek o'quvchisiga original matndagi diniy yoki mifologik ishoralar begona bo'lib tuyulsa, tarjimon izoh yoki izohli lug'at shaklida ma'lumot kiritadi. Biroq bunday izoh kiritishdan avval, matnning umumiy uslubi, janri va auditoriyasi inobatga olinishi lozim.

Tarjima jarayonida antonimlar bilan bog'liq yana bir murakkablik – kross-madaniy o'xshashlik (similarity) va tafovutlarni (difference) aniqlashdir. Ko'pincha ingliz tilidagi so'zlarning o'zbekcha moslamalari bir necha sinonimik qatlamlar orqali ifodalanishi mumkin bo'ladi. Masalan, "cold" so'zi o'zbek tilida "sovuq" deb tarjima qilinadi, lekin "cold" matndagi ma'noni oydinlashtirish uchun "ayozdek sovuq", "qaltiroq qildiradigan darajada sovuq" yoki hatto "yurakni muzlatadigan darajada sovuq" kabi o'xshatma va tafsilotlar orqali ifodalansa, badiiy joziba ortishi ehtimoli mavjud. Tarjimon so'z tanlashda originalda muallif ta'kidlashni istagan ma'no yoki his-hayajon darajasiga e'tibor qaratishi muhim. Zero, ba'zan aynan antonimlar asarning badiiy kulminatsiyasi yoki dramatik uzviyligini ta'minlaydi.

Antonimlar dastlabki qarashda oddiy semantik ziddiyatdek tuyulishi mumkin, lekin badiiy matnda ular ko'pincha keng ma'nolarni mujassamlashtiradi: yaxshilik va yomonlik, sevgi va nafrat, hayot va o'lim, yorug'lik va qorong'ilik ziddiyatlari adabiyotdagi eng qadimiy to'qnashuvlardan sanaladi. O'zbek adabiyotida, masalan, Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon ijodida turli xil antonimlar orqali ramziy ma'nolar yaratish tajribasi kuzatiladi. Ingliz adabiyotida esa Shekspir, O'Genri, Ernest Xeminguey kabi mualliflar antonimlar yordamida kuchli dramatik yoki lirik kayfiyat yaratadilar. Tarjimonning faoliyati shu joyda nafaqat texnik, balki ijodiy yondashuvni ham talab etadi. U shu antonimlar orqali ifodalangan ruh, muhit va madaniy-ekspressiv rangni asliga monand o'quvchiga yetkazishga harakat qiladi.

Pragmatik jihatdan tarjimon, shuningdek, badiiy matndagi qahramonlar nutqiga e'tibor qaratishi lozim. Ziddiyatli tuyg'ular, fe'l-atvorlar, dialog yoki monologlarda ko'rinadigan antonimlar qahramon xarakterini chuqurlashtirishi, uning ichki ziddiyatini ochib berishi mumkin. Ingliz tilida kimdir "I hate your kindness!" deb keskin ifoda qilsa, o'zbek tilida bu "Men sening mehru

oqibatingni yomon ko'raman!" tarzida ko'rsatilsa, qay darajada asliy ohangni saqlashi shubha ostida bo'lishi mumkin. Bu yerda "Men sening mehringni hazm qilolmayman!" yoki "Sen to'lib-toshgan yaxshiliging bilan meni bezor qilding!" kabi tarjima variantlari ba'zan emotsional tusni aniqroq bera oladi. Maqsad – qahramon nutqidagi keskin ziddiyatni qayta shakllantirib, o'quvchi ongida tushunarli va ta'sirchan ko'rinish yaratish. Bu esa pragmatik moslashuv hamda tarjimonning ijodkorligiga bog'liq. Tarjimaning yana bir diqqatga sazovor tomoni – so'z o'yinlari va stilistik figuralar. Badiiy adabiyotda oxymoron, antiteza, parallelizm kabi usullar antonimlarga asoslanishi mumkin. Misol uchun, ingliz tilida "living death" yoki "silent scream" singari oksimoronlar uchrab turadi. O'zbek tilida "tirik o'lik" yoki "jim hayqiriq" singari mos shakl qilinishi mumkin, ammo matn kontekstida bu iboralar qanchalik jonli jaranglaydi, buni tekshirish zarur. Balki tarjimonda "tiriklikda o'lim topish" yoki "tinchlikda portlagan hayqiriq" kabi yana murakkabroq, lekin ta'sirchanroq iboralar paydo bo'lishi ham mumkin. Bunday holatlarda tarjimon matn doirasida qaysi variant pragmatik jihatdan kuchliroq ekanini sinovdan o'tkazishi, ya'ni matn ruhiyatini hisobga olishi kerak.

Pragmatik yondashuv, shuningdek, o'quvchi auditoriyasining lingvokulturaviy xususiyatlarini ham nazarda tutadi. Badiiy matnlar ma'lum davrda, ma'lum hududda, ma'lum sotsiokulturaviy muhitda yaratiladi. Muallif o'z obro'sini o'sha madaniy doirada qozonib, obrazlar va timsollar bilan to'yingan asar yaratgan bo'lishi mumkin. Tarjimon esa asarni boshqa madaniyatga yo'naltirar ekan, undagi antonimlar orqali ifodalangan badiiy yo'nalishni "yo'qotib qo'yish" ehtimolidan saqlanishi kerak. Bunda turli nazariy yondashuvlar (dayvergensiya, konvergensiya, izohlar, moslashuv) ishtirok etib, tarjimada to'qimalarni yaxlit holda tutib turish kerak bo'ladi.

Shunday qilib, ingliz va o'zbek adabiyotlarida antonimlar tarjimasi jarayonida pragmatik aspekt eng muhim me'zonlardan biridir. Lug'aviy ekvivalentlarni topish yetarli emas, chunki bunday qarama-qarshiliklar madaniy kontekst, emotsional rang-baranglik va badiiy maqsad kabi qator omillarni ham o'z ichiga oladi. Tarjimon asardagi antonimlarning funksiyasini (dramaturgik, emotsional, ramziy va hokazo) chuqur tushunishi, bu funksiyani maqsad tilida qanday ifodalashni puxta o'ylab ko'rishi lozim. Faqat shu tariqa asarning asl ruhini so'zma-so'z tarjimaga qurbon qilmasdan, uning badiiy qiymatini ham asrab qolish mumkin. Eng muhimi, tarjimon el orasida adabiy mulqotni kengaytirish, madaniyatlararo tushunishni chuqurlashtirish va ijodiy merosni saqlab qolish singari buyuk vazifaga hissa qo'shadi. Aynan shu ma'noda antonimlar tarjimasi nafaqat lingvistik, balki madaniy ko'priklarni ham hisoblanadi. U madaniylararo dialogni mustahkamlab, turli adabiy an'analarni o'zaro uyg'unlashtirishga xizmat qiladi. Shu bois antonimlar bilan ishlashda har bir nuqta e'tibordan chetda qolmasligi, matnning har bir tafsiloti, shu jumladan, pragmatik nuqtayi nazardan ham to'g'ri ifoda topishi va natijada asarga xos badiiy sehr o'quvchiga yetib borishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Норкулов А. Художественный таржимада антонимлар таржимаси масалалари: назарий таҳлил. – Тошкент: Фан, 2019. – 210 б.
2. Холмирзаев Ш. Антонимлар лингвопоэтикаси: инглиз ва ўзбек адабиёти мисолида // Известия вузов. Филология серияси. – 2021. – № 4. – Б. 55–63.
3. Palmer F. Semantics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981. – 259 p.
4. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – 3rd ed. – London: Routledge, 2018. – 368 p.
5. Берматова Д. Бадий асарда антонимлар динамикаси: инглизчадан ўзбекчага таржима аспекти // Таржима назарияси ва амалиёти. – 2020. – № 1. – Б. 76–84.
6. Newmark P. Approaches to Translation. – Oxford: Pergamon Press, 1981. – 190 p.
7. Larson M.L. Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence. – 2nd ed. – Lanham: University Press of America, 1998. – 592 p.